

9. Turkot T.I. (2011). *Pedahohika vyshchoi shkoly: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Higher Education Pedagogy: A Manual for Students at Higher Educational Institutions]*. K.: Kondor [in Ukrainian].

10. Krouford A., Saul V., Metiuz S., Makinster D. (2006). *Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv [Technologies of critical thinking development of students]*. K.: Pleiady [in Ukrainian].

11. Fedyk Ye. I. (2012). *Yurydychnyi praktykum [Legal Workshop]*. K.: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

12. Duleba M.V. (2003). “*Iurydychni kliniky v Ukraini*”: rol, zavdannia ta orhanizatsiino-pravovi zasady [Legal clinics in Ukraine: role, tasks and organizational and legal basis]. K.: MP Lesia [in Ukrainian].

13. Yakovenko V.B. *Vvedenye v ynnovatsyonnye tekhnolohyy [Introduction to Innovative Technologies]*. K.: Yzdatelstvo Evropeiskoho u unyversyteta [in Russian].

14. Kontsepsiia vdoskonalennia pravnychoi (iurydychnoi) osvity dlia fakhovoi pidhotovky pravnyka Retrieved from mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/koncepciya-vdoskonalennya-pravnychoyi-yuridichnoyi-osviti-dlya-fahovoyi-pidgotovki-pravnika [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.09.2018

УДК 35.078:342.738

Ботвінкін Олександр Володимирович,

аспірант

Національної академії Служби безпеки України

sbotvinkin@yahoo.com

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХИСТУ СЕКРЕТНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті запропоновано низку підходів, принципів та методів дослідження діяльності органів державної безпеки у сфері захисту секретної інформації у другій половині ХХ століття. Зокрема, акцентовано увагу на особливій значимості для такого дослідження принципів об'єктивності, історизму, системного підходу. Розглянуто роль окремих загальнонаукових та спеціальних методів, синтез яких дозволяє провести комплексне дослідження обраної тематики.

Ключові слова: захист секретної інформації, органи державної безпеки, методологія, принципи дослідження, методи дослідження.

Botvinkin O. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR RESEARCH OF SECRET INFORMATION PROTECTION BY STATE SAFETY BODIES IN THE SECOND PART OF THE XX CENTURY

The article deals with the set of scientific approaches, principles and methods for research of the activity of state safety bodies in the sphere of secret information protection in the second part of the XX century. In particular, attention is accented on the special meaning of principles of objectivity, historicism and systematic approach for such a research. The role of some general scientific and special methods of research is considered, synthesis of which gives the possibility to conduct complex research of the chosen subject.

Key words: protection of secret information, bodies of state safety, methodology, principles of research, methods of research.

Постановка проблеми. Відповідно до Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України у 2015 році, серед напрямів, на яких планується сконцентрувати зусилля реформованої Служби безпеки України, визначено захист державної таємниці. Важливість виконання Службою безпеки України покладених на неї завдань у цій сфері вимагає всебічного та постійного вдосконалення діяльності органів і підрозділів СБ України. Таке вдосконалення потребує комплексного підходу, який включає, зокрема, і дослідження досвіду минулих років, в т.ч. напрацьованого в другій половині ХХ століття.

Джерелом інформації щодо зазначеного досвіду можуть стати теоретичні праці радянських та сучасних українських вчених, а також документальні матеріали, які збереглися в архівах. Запорукою успішного опрацювання названих джерел інформації є застосування різних, відповідних суті наукового дослідження методів. Особливістю такого дослідження є його ретроспективний характер, що зумовлює необхідність використання спеціально-наукових методів, характерних як для історичних, так і для юридичних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які присвятили свої праці проблемам методології історії слід згадати В. Ковальченка, А. Пронштейна, М. Смоленського [1 - 3] та ін., методи юридичної науки досліджували Д. Керімов, Р. Лукич, В. Сирих [4 - 6] та ін. Про методологію наукових досліджень у сферах національної та державної безпеки йшлося в роботах В. Даниленка [7], Г. Новицького, В. Пентегова [8], В. Яценка, А. Щуровського [9] та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є висвітлення принципів і методів аналізу джерел з окремої історико-юридичної проблеми та способів їх застосування при проведенні дослідження діяльності органів державної безпеки у сфері захисту секретної інформації у другій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. В основу принципів організації і проведення даного історико-правового наукового дослідження нами покладено такі загальноприйняті принципи наукового пізнання як принципи науковості, комплексності, всебічності, об'єктивності, системності (системний підхід), взаємозв'язку, історизму, причинності (детермінізму), конкретності, практики тощо.

Зупинимося лише на деяких з перелічених принципів, найбільш, з нашої точки зору, значимих для даного дослідження, з огляду на його тематику.

Серед найважливіших принципів, яких повинен дотримуватися науковець, досліджуючи окремі аспекти діяльності радянських спецслужб є, на нашу думку, *принцип об'єктивності*. Його дотримання є запорукою неупередженого розгляду історичних подій, явищ, фактів, врахування всіх складностей, суперечності, негативні та позитивні аспекти цієї діяльності.

Не менш актуальним для дослідження такого роду є дотримання *принципу історизму* (єдності логічного й історичного). Він передбачає розгляд діяльності органів держбезпеки у контексті протистояння спробам іноземних розвідок отримати інформацію, що охоронялась, а розвиток організаційного та правового забезпечення діяльності із захисту секретної інформації досліджується у залежності від змін відповідної оперативної обстановки.

Важливим принципом, якого варто дотримуватись досліднику в процесі роботи над обраною тематикою є також *системний підхід*: діяльність органів державної безпеки, направлену на захист секретної інформації, слід розглядати як елемент загальнодержавної системи захисту державної таємниці (ЗСДТ), а дослідження самої системи здійснювати невід'ємно від умов її існування.

Автор дотримується загальновизнаної класифікації методів наукового пізнання, згідно з якою розподіляє їх на три групи:

1) всезагальні (філософські) методи, які розкривають загальні шляхи (підходи) і принципи пізнання, характеризують хід процесу дослідження в цілому і застосовуються при вивченні усіх проявів дійсності;

2) загальнонаукові методи, які застосовуються в більшості наук, охоплюють певні аспекти науково-пізнавальної діяльності і є засобами вирішення завдань дослідження;

3) спеціальні (конкретні) методи, що використовуються у споріднених галузях науки, які мають певні особливості об'єкту пізнання.

На нашу думку, філософським методом, який може визначити загальні підходи і принципи даного дослідження, дозволить виділити відповідні загальні та спеціальні методи його проведення, є *діалектичний метод* пізнання.

Застосування цього методу дає можливість розглядати діяльність органів державної безпеки у сфері захисту секретної інформації на території України конкретно-історично, у її безперервному розвитку, у зв'язку з історичними соціальними умовами. Метод дозволяє розкрити закономірність виникнення і функціонування такого явища як захист секретної інформації в досліджуваній історичній період, з'ясувати місце республіканських органів держбезпеки в системі радянських державних органів, діяльність яких, в тій чи іншій мірі, спрямовувалась на забезпечення збереження секретної інформації; виділити закономірності, особливості та специфічні риси організаційного та правового забезпечення діяльності республіканських органів держбезпеки у цій сфері; визначити соціальні функції і роль цих органів у формуванні та розвитку загальнодержавної системи захисту секретної інформації в Радянському Союзі.

З діалектичним методом пізнання тісно пов'язані загальнонаукові методи. У цьому дослідженні частина таких методів можуть виконувати роль конкретних пізнавальних засобів на емпіричному та теоретичному рівнях (аналіз, синтез, індукція, дедукція, сходження від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного, системний аналіз, абстрагування, спостереження, вивчення документів, описання, пояснення, статистичний метод, контент-аналіз), інші (логічний, історичний методи, метод аналогії) можуть також застосовуватися для вирішення більш широких наукових завдань.

Так, для аналізу положень загальнодержавних, республіканських та відомчих нормативно-правових актів радянської доби, які регулювали діяльність державних органів у сфері захисту секретної інформації, виділення з них тих, що стосувалися діяльності саме республіканських органів держбезпеки (визначали підстави такої діяльності, функції, права та обов'язки органів Комітету державної безпеки (КДБ) у цій сфері тощо) доцільно застосувати методи *аналізу* (мисленого розділення об'єкта на складові частини) і *синтезу* (їхнього об'єднання в

єдине органічне ціле).

Зокрема, метод правового аналізу підійде для вивчення положень нормативно-правових актів, що регулювали діяльність КДБ УРСР із захисту секретної інформації, поєднання історичного аналізу з логічним дасть можливість дослідити становлення окремих елементів системи зазначених правових норм в ході конкретного історичного процесу. Таке поєднання різновидів аналізу доцільно також застосувати для дослідження процесу формування та реалізації форм і методів діяльності органів КДБ у досліджуваній сфері. Крім того, поєднання історичного аналізу з логічним допоможе виділити основні етапи розвитку наукової думки, що стосувалася тематики даної роботи, напями досліджень на кожному з цих етапів, дослідити розвиток (історію) кожного напрямку.

Для узагальнення результатів аналізу, зведення їх до певної єдності, розкриття внутрішнього сенсу правотворчих процесів, покликаних забезпечити збереження секретної інформації, використовуємо метод синтезу.

Дослідження окремих прикладів організації республіканськими органами КДБ діяльності із захисту секретної інформації (на конкретних об'єктах контррозвідувального забезпечення, щодо окремих наукових розробок (тем, проблем), на певних напрямках діяльності тощо) та розкриття на їх основі спільних, суттєвих тенденцій, принципів та підходів до організації такої діяльності покликаний забезпечити *метод індукції* (рух думки від одиничного (досвіду, фактів) до загального (їхнього узагальнення у висновках)).

Застосування *методу дедукції* (рух процесу пізнання від загального до одиничного) дає можливість на основі аналізу правових норм, які регулювали питання організації діяльності органів КДБ УРСР за напрямками боротьби з шпигунською діяльністю іноземних розвідок, оперативно-службової діяльності на об'єктах контррозвідувального забезпечення, радіоконтррозвідувальної роботи, виділити завдання, які поклалися на республіканські органи держбезпеки для забезпечення збереження секретної інформації.

Важливу роль в даному дослідженні слід відвести таким загальнонауковим методам, як *сходження від конкретного до абстрактного* та *від абстрактного до конкретного*. Відповідно до діалектичного розуміння категорій "конкретного" та "абстрактного" "конкретним" виступає об'єктивна реальність, а "абстрактним" - наше знання про цю реальність, яке відображає її певні суттєві якості [1, с. 145-146].

За допомогою сходження від конкретного до абстрактного можливо виділи найбільш характерні методи діяльності КДБ УРСР, які використовувались ними задля забезпечення захисту секретної інформації.

Метод сходження від абстрактного до конкретного дасть можливість з'ясувати зміст, спрямованість та ефективність основних організаційних форм та методів діяльності, спрямованих на забезпечення захисту секретної інформації.

Для дотримання системного підходу доцільним, на нашу думку, є застосування таких різновидів *системного аналізу*: системно-структурний, структурно-функціональний та системно-діахронний (структурно-діахронний) аналіз.

Кожен об'єкт пізнання, маючи власну будову і структуру, є, водночас, складовим елементом більш загальної структури. Для того, щоб дослідити його місце в цій надструктурі застосовуємо системно-структурний метод, який полягає у повному та всебічному пізнанні об'єкту як цілісного утворення. Метод системно-структурного аналізу дає змогу дослідити організаційні форми радянської системи захисту інформації (СЗІ) та її суб'єкти: проаналізувати нормативну базу засекречення інформації; нормативно-правові акти, які регулювали адміністративно-правові режими, що складала СЗІ тощо.

Структурно-функціональний метод передбачає дослідження діяльності органів держбезпеки, направленої на захист секретної інформації, у динаміці і у зв'язку з виконанням відповідних функцій. Цей метод можна застосувати для розгляду структури нормативно правового та організаційного забезпечення оперативно-службової діяльності КДБ УРСР у сфері захисту секретної інформації протягом періоду дослідження.

Діахронний (різночасовий, різномоментний) аналіз спрямований на вивчення історичних процесів, тобто суттєво-часових змін історичної реальності [1, с. 191]. Зазначений метод дає можливість дослідити процес формування та розвитку системи захисту державної таємниці в СРСР; виділити етапи розвитку системи органів держбезпеки, задіяних у захисті секретної інформації, розкрити якісні відмінності зазначених етапів.

В процесі дослідження доцільно також застосувати методи *спостереження* і *вивчення документів* (документальний метод). Під документами тут розуміємо як нормативно-правові акти, на підставі яких організовувалась та проводилась діяльність державних органів, в т.ч. органів КДБ, в досліджуваній період (постанови Ради Міністрів (РМ) СРСР, РМ УРСР, розпорядчі документи КДБ СРСР та КДБ УРСР тощо), так і документи, утворені в ході оперативно-службової діяльності органів КДБ УРСР (довідні записки, спецповідомлення про результати роботи конкретних органів та підрозділів КДБ, директиви, вказівки, орієнтування підпорядкованим органам та підрозділам, матеріали контрольно-наглядових справ, плани роботи окремих підрозділів, звіти тощо).

Метод *вивчення документів* у поєднанні з методом *спостереження* дають нагоду дослідити організацію здійснення органами КДБ республіки окремих заходів та використання ними конкретних методів діяльності, направленої на захист секретної інформації.

На основі інформації зазначених джерел, використовуючи метод *описання*, можна розкрити особливості оперативної обстановки, в умовах якої органам КДБ доводилось організовувати свою діяльність, направлену на забезпечення збереження секретної інформації; стосунки та взаємозв'язки спецслужби з іншими суб'єктами захисту інформації, а також проілюструвати окремі форми та методи діяльності органів держбезпеки.

За допомогою методу *пояснення* можна виділити певні закономірності діяльності органів КДБ республіки у сфері захисту секретної інформації: наприклад, причинно-наслідкове пояснення доцільно застосувати для виділення характерних рис, тенденцій цієї діяльності, зумовлених об'єктивними обставинами (спрямування іноземних спецслужб до певних видів інформації, методи її здобування, зумовлені цими чинниками методи протидії радянської спецслужби діяльності іноземних розвідок, необхідність внесення певних змін до нормативно-правових актів та відомчих розпорядчих документів тощо); використовуючи структурне пояснення організацію захисту секретної інформації можна розкрити через аналіз структури радянських органів держбезпеки, їх функціональних завдань.

Простежити динаміку оперативної обстановки по лінії протидії розвідувальній діяльності спецслужб іноземних держав допоможе використання *статистичного* методу.

Формалізувати джерельний матеріал з досліджуваної проблематики покликаний метод *контент-аналізу*. Предметом аналізу є тексти теоретичних праць, в яких висвітлені питання, що стосуються організаційних та правових аспектів діяльності органів державної безпеки УРСР у сфері захисту секретної інформації. Результатом такого аналізу може стати виявлення певних тенденцій розвитку наукової думки за цією тематикою, виділення основних напрямів досліджень радянського та пострадянського періодів, що стосувалися проблем захисту секретної інформації.

Важливе місце в системі методів дослідження такого державно-правового явища як захист секретної інформації займає *історичний метод* (розкриття закономірностей досліджуваного явища шляхом відтворення його історії, генезису [6, с. 171]). Його застосування уможливить дослідження процесу розвитку правового регулювання захисту секретної інформації в УРСР та нормативно-правового забезпечення діяльності республіканських органів КДБ у цій сфері; виявити специфіку нормативно-правової регламентації захисту інформації у виділений хронологічний період, прослідкувати еволюцію завдань, напрямів, форм та методів діяльності органів КДБ УРСР у цій сфері, її інформаційно-аналітичного й нормативно-правового забезпечення.

Логічний метод пізнання (логічне відтворення історії об'єкту, що вивчається, в очищеному від конкретних випадковостей реальної історії вигляді) дозволить розглянути сукупність правових норм, направлених на забезпечення збереження секретної інформації, у вигляді соціальних явищ - правових інститутів і адміністративно-правових режимів. За допомогою логічного методу також досліджуватимемо структурні елементи правового регулювання діяльності органів держбезпеки у сфері захисту інформації: норми права, правовий статус органів КДБ УРСР, їх взаємовідносини з іншими державними органами тощо.

Обидва зазначені методи використовуються в комплексі, оскільки дотримання єдності логічного й історичного (принципу історизму), як зазначалося вище, є особливо актуальним з огляду на тематику дослідження. За допомогою логічного методу розкривається роль, яку відігравали система норм, прав, обов'язків в організації діяльності органів КДБ УРСР у сфері захисту секретної інформації та роль самих органів КДБ у забезпеченні функціонування ЗСЗДТ, а застосування історичного методу, дозволить шляхом вивчення конкретних обставин, умов, в яких діяли ці органи, послідовної зміни цих обставин та умов, пояснити логіку поступового формування комплексного підходу до організації захисту секретної інформації.

Виділити серед методів діяльності органів держбезпеки УРСР, які з успіхом застосовувались в минулому, ті, які, за умови додаткового нормативного врегулювання, можна було б впровадити в сучасну практику СБ України покликаний метод *аналогії*.

При проведенні дослідження доцільно застосовувати і спеціальні наукові методи пізнання, а саме: формально-догматичний, порівняльно-правовий, конкретно-соціологічний, а оскільки воно стосується історичної тематики, то й методи, характерні для історичного дослідження, зокрема історико-порівняльний метод та метод генетичного розчленування.

Формально-догматичний або *юридичний* (юридико-технічний) метод, суть якого полягає у формулюванні й розкритті юридичних понять, побудові юридичних конструкцій, з'ясуванні дійсного змісту законодавства, придатний для комплексного аналізу радянських нормативно-правових актів, які регулювали питання захисту секретної інформації в УРСР у другій половині ХХ століття. Зокрема, для виділення норм права, які визначали сам предмет захисту; відповідну поведінку щодо предмета захисту; порядок та межі відповідальності за порушення режиму забезпечення захисту відповідного об'єкта та посягання на сам об'єкт захисту (державну таємницю); визначення найбільш характерних рис нормативного регулювання охорони державної таємниці за часів СРСР.

Порівняльно-правовий (компаративістський) метод (встановлення подібності або відмінності предметів або явищ) доцільно застосувати для аналізу прав, обов'язків спеціальних служб СРСР та України у сфері охорони

державної таємниці, їх взаємовідносин з іншими суб'єктами системи охорони державної таємниці. Використання цього методу також дасть змогу визначити шляхи можливої адаптації історичного досвіду у даній сфері до специфіки оперативно-службової діяльності СБ України, зокрема щодо правового врегулювання у відомчих нормативних актах окремих методів забезпечення збереження секретної інформації, підвищення ефективності контролю органів СБ України за станом охорони державної таємниці тощо.

Метод *конкретно-соціологічних досліджень* або *соціологічний метод* (вивчення конкретних проблем у сфері державно-правової практики у її зв'язку з іншими соціальними явищами, що впливають на право [6, с. 65]) підходить для дослідження ролі і специфічного положення КДБ УРСР в системі республіканських органів влади та управління, в системі захисту державної таємниці; для виявлення співвідношення правових та організаційних засобів врегулювання діяльності органів державної безпеки УРСР у сфері захисту секретної інформації; для вивчення сфери практичної реалізації КДБ УРСР своєї ролі у забезпеченні функціонування в республіці радянської системи захисту секретної інформації.

За допомогою *історико-порівняльного методу* розкривається сутність діяльності органів державної безпеки УРСР, направленої на захист секретної інформації, протягом 1954 – 1991 рр., організації цієї діяльності та її правового регулювання, а також виявляються спільні та відмінні риси цієї діяльності у різні проміжки часу протягом досліджуваного хронологічного періоду.

Метод генетичного розчленування полягає у розчленуванні історії досліджуваного явища на низку окремих етапів, періодів, що змінюють один одного у хронологічній послідовності [6, с. 133]. Його застосування допоможе провести аналіз еволюції прав та обов'язків органів держбезпеки УРСР щодо захисту секретної інформації, виділити етапи набуття повноважень КДБ УРСР на проведення гласної та негласної діяльності у цій сфері (наприклад, здійснити періодизацію процесу становлення спеціальної компетенції КДБ у цій сфері тощо).

Крім того, за допомогою методу генетичного розчленування досліджуються причинно-наслідкові зв'язки та закономірності еволюції методів оперативної діяльності, які застосовувалися республіканською спецслужбою з метою захисту інформації.

Висновки. Таким чином, методологічне забезпечення дослідження захисту секретної інформації органами державної безпеки на території України у другій половині ХХ століття - складне, багатоаспектне завдання наукового пошуку. Лише органічний синтез перерахованих вище методів дозволяє провести цілісне, комплексне дослідження обраної проблематики, визначити перспективи застосування цінного історичного досвіду в сучасній практиці захисту секретів, що має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Список використаних джерел:

1. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. М. Наука, 1987. 441 с.
2. Пронштейн А.П. Методика исторического источниковедения : учеб. пособие для студентов ист. фак.ун-тов и пед. ин-тов. [2-е изд.]. Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1976. 479 с.
3. Смоленский Н.И. Теория и методология истории : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. [2-е изд.]. М. : Издательский центр «Академия», 2008. 244 с.
4. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М.: Аванта+, 2001. 560 с.
5. Лукич Р. Методология права. М.: Прогресс, 1981. 304 с.
6. Сырых В.М. Метод правовой науки (основные элементы, структура). М.: Юридическая литература, 1980. 176 с.
7. Даниленко В.М. Методология наукових досліджень у сфері забезпечення державної безпеки України: Практикум. К.: Нац. акад. СБУ, 2018. 120 с.
8. Новицький Г.В. Методика досліджень проблем забезпечення національної безпеки України (юридичні науки): методичні рекомендації / Г.В.Новицький, П.О. Комірчий, В.А.Пентегов. К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 62 с.
9. Яценко В.А., Щуровський А.М. Єдність історичного та логічного як метод наукового дослідження контррозвідки. *Удосконалення наукової діяльності Національної академії Служби безпеки України: проблеми та перспективи*: Матеріали звітної наукової конференції (Київ, 24 січня 2012 р.). К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. С. 149-152.

REFERENCES

1. Kovalchenko Y.D. (1987). *Metody ystorycheskoho yssledovanyia [Methods of historical research]*. М. Nauka [in Russian].
2. Pronshtein A.P. (1976). *Metodyka ystorycheskoho ystochnykovedeniya [Methodology of historical source study]*. Rostov n/D.: Yzd-vo Rost. un-ta [in Russian].
3. Smolenskiy N.Y. (2008). *Teoryia y metodolohiya ystoryy [Theory and methodology of history]*. М.: Yzdatelskiy tsentr «Akademyia» [in Russian].
4. Kerymov D.A. (2001). *Metodolohiya prava (predmet, funktsyy, problemy fylosofyy prava) [Methodology of law (object, functions, problems of the philosophy of law)]*. М.: Avanta+ [in Russian].

5. Lukych R. (1981). *Metodolohyia prava [Methodology of law]* M.: Prohress [in Russian].
6. Syiryih V.M.(1980). *Metod pravovoy nauki (osnovnyie elementy, struktura) [Method of legal science (main elements, structure)]* M.: Yuridicheskaya literatura [in Russian].
7. Danylenko V.M. (2018). *Metodolohiia nakovykh doslidzhen u sferi zabezpechennia derzhavnoi bezpeky Ukrainy [Methodology of academic research in the field of state security of Ukraine]*. K.: Nats. akad. SBU [in Ukrainian].
8. Novytskyi H.V. (2012). *Metodyka doslidzhen problem zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy (iurydychni nauky) [Methodology of research on the problems of ensuring the national security of Ukraine (legal sciences)]*. K.: Nauk.-vyd. viddil NA SB Ukrain [in Ukrainian].
9. Yashchenko V.A., Shchurovskyi A.M. (2012). *Yednist istorichnoho ta lohichnoho yak metod naukovooho doslidzhennia kontrozvidky [Unity of historical and logical as a method of scientific research of counterintelligence]. Udoshkonalennia naukovoii diialnosti Natsionalnoi akademii Sluzhby bezpeky Ukrainy: problemy ta perspektyvy: Materialy zvitnoi naukovoii konferentsii – Improvement of Scientific Activity of the National Academy of Security Service of Ukraine: Problems and Prospects: Materials of the Reporting Scientific Conference (pp. 149-152)*. K.: Nauk.-vyd. viddil NA SB Ukrain [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 29.08.2018